

Зайцев Олександр Вікторович
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНІСТОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СЛІДЧОГО В ЙОГО ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЯХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснює слідчий, повноваження якого визначені ст. 40 КПК України [1]. Незалежно від відомчої належності, усі слідчі мають однакові процесуальні права та обов'язки, проводять розслідування в одному і тому самому процесуальному порядку [2, с. 52].

Слід зазначити, що відповідно до положень ч. 5 ст. 40 КПК України, слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [1]. Слід погодитись з думкою багатьох науковців, які вважають, що ця норма є дещо декларативною, оскільки у разі невиконання законних вимог слідчого (окрім тих, що пов'язані із викликом до нього осіб як свідків, потерпілих, експертів і перекладачів, для яких за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування може бути накладено штраф відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення), закон не передбачає механізму правового впливу та юридичної відповідальності для тих, хто їх не виконав.

У правовій теорії процесуальну самостійність слідчого поєднують з його процесуальною незалежністю через наявність між ними органічного взаємозв'язку, обумовленого, у тому числі, й існуванням спільних для них спеціальних гарантій [3, С. 173-174]. Хоча реалії вітчизняної слідчої практики, яка склалася після сталінської судово-правової реформи кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., внаслідок якої прокурори і слідчі були виведені з сфери судової влади [4, С. 232-245], дають підстави погодитися з тим, що в дійсності у нашого слідчого не існує процесуальної незалежності, а є лише процесуальна самостійність у рамках чинного кримінального процесуального законодавства України [5, С. 138]. Мабуть тому процесуальну незалежність і самостійність слідчого іноді ототожнюють [6, С. 121-135; 7, С. 320-322].

Зазначимо, що межі процесуальної самостійності слідчого в КПК України чітко не визначено. Разом з тим ряд посадових осіб (керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя) мають право у порядку, визначеному законом, втручатись у діяльність слідчого, що обмежує його процесуальну самостійність і незалежність. Так, наприклад, керівник органу досудового розслідування має право відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування з власної ініціативи або за ініціативою прокурора, за наявності підстав, передбачених КПК України для відводу, або у разі неефективного досудового розслідування, про що виносить вмотивовану постанову; давати слід-

чому письмові вказівки; погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК; вживати заходів до усунення порушень вимог законодавства, у випадку їх допущення слідчим та ін. (ст. 39 КПК) [1].

Також, в нормах п. 3 ч. 2 ст. 39 КПК України відсутнє посилання на обов'язковість вказівок керівника органу досудового розслідування. В науково-практичному коментарі до ст. 39 КПК України зазначено, що письмові вказівки керівника органу досудового розслідування є обов'язковими для виконання слідчим.

Більш значні важелі впливу на слідчого має прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, а також процесуальне керівництво досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК). Письмові вказівки прокурора обов'язкові для слідчого і підлягають виконанню (ч. 4 ст. 40 КПК) [1]. Для забезпечення виконання письмових вказівок прокурора Кримінальний кодекс України (далі – КК) доповнено статтею 381-1, якою встановлена кримінальна відповідальність за умисне систематичне невиконання слідчим законних вказівок прокурора, наданих ним письмово. Запровадження цієї норми є істотним засобом правового тиску на слідчого, наданим у розпорядження прокурора. Якщо взяти до уваги положення нового інституту слідчого судді, то за діяльністю слідчого чинний КПК України встановив потрійний процесуальний контроль, який не може гарантувати його процесуальної самостійності. Тому доцільним було б повноваження керівника органу досудового розслідування обмежити організаційними функціями, а за прокурором залишити нагляд за додержанням законів під час кримінального провадження, виключивши з КПК процесуальне керівництво і з КК ст. 381-1. Для забезпечення виконання слідчим письмових доручень і вказівок прокурора, крім кримінальних процесуальних санкцій, достатньо застосовувати засоби дисциплінарного характеру.

Слід зауважити, що в КПК України є істотні суперечності, які стосуються повноважень слідчого. Так, у ч. 4 ст. 40 КПК України передбачено, що слідчий зобов'язаний виконувати письмові доручення та вказівки прокурора під загрозою кримінальної відповідальності за ст. 381-1 КК, а в ст. 311 КПК закріплено його право в письмовій формі у встановлений законом строк оскаржувати, «будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора ...» до прокуратури вищого рівня (ч. 2 ст. 312 КПК). Внаслідок розгляду цієї скарги, який здійснюється службовцем прокуратури вищого рівня протягом трьох днів, вона може бути залишена без задоволення або оскаржувані рішення чи діяння визнанні частково чи цілком незаконними. При цьому, у разі скасування рішення прокурора або визнання його дій чи бездіяльності незаконними, він у кримінальному провадженні може бути замінений на іншого. Таке рішення є остаточним. Воно направляється слідчому, який скаржився, та прокурору, рішення чи діяння якого було оскаржено, і підлягає виконанню. Надання слідчому права оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність прокурора, як правильно зазначає О.Г. Яновська, є суттєвою гарантією незалежності слідчого під час провадження досудового розслідування [10, С. 662]. На жаль, ч. 3 ст. 312 КПК України містить правило, за яким оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання, що прямо примушує слідчого і під час оскарження ним рішень та діянь прокурора діяти всупереч своєму внутрішньому переконанню. Для поси-

лення процесуальної самостійності слідчого це правило потрібно було б скасувати. Слід також звернути увагу на те, що у КПК також передбачено право слідчого звернутися до керівника слідчого підрозділу у разі відмови прокурора у погодженні клопотання і ініціювати розгляд порушених у ньому питань перед прокурором вищого рівня (ч. 3 ст. 39). Керівник слідчого підрозділу приймає рішення «за необхідності», тобто за своїм розсудом і не завжди може підтримати слідчого, що також обмежує процесуальну самостійність слідчого.

Вважаємо за необхідне це положення із КПК виключити і передбачити право слідчого самостійно оскаржувати протягом встановлених законом строків до прокуратури вищого рівня відмову прокурора у погодженні поданого йому клопотання слідчого. А розгляд скарг слідчого має бути покладено не на «якусь» службову особу прокуратури вищого рівня, а на відповідного прокурора. з прийняттям нового КПК призвело до остаточної втрати слідчими залишків своєї процесуальної незалежності, а їх процесуальна самостійність стала мінімально можливою і фактично наблизилася до процесуальної самостійності колишнього дізнавача органу дізнання. І, зрозуміло, що за таких умов законодавець не став покладати на них повну відповідальність за всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих (розшукових) дій та їх законне і своєчасне проведення, як це було раніше, а тільки за законність та своєчасність здійснення ними процесуальних дій.

Проте, відповідальності за загальний результат досудового розслідування КПК України не поклав ні на прокурора, який наділений повноваженнями для здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36), ні на керівника органу досудового розслідування, який організовує досудове розслідування (ст. 39), ні на слідчого суддю, який уповноважений здійснювати судовий контроль під час досудового розслідування з метою захисту конституційних та інших прав і законних інтересів особи (ст. 206 та ін.). Прогалину у визначенні відповідального за результати досудового розслідування суб'єкта в системі органів кримінальної юстиції слід усунути законодавцю як можна швидше.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. – № 90–91.

2. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. 36. статей. – К.: Істина, 2012. – С. 44–57.

3. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: монографія / [за заг. ред. З.Д. Смітєнко]. – К.: НАВСУ, 2001. – 232 с.

4. Кудрявцев В.Н., Трусов А.И. Политическая юстиция в СССР. – СПб: Юридич. центр Пресс, 2002. – 385 с.

5. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): монографія / В.Д. Берназ, С.М. Смоков. – Одеса: Вид-во Одеського юридич. ін-ту НУВС, 2005. – 151 с.

6. Слинько С.В. Механизм реализации процессуального статуса субъектов уголовно-процессуальной деятельности: монографія / С.В. Слинько. – Х.: Основа, 2005. – 254 с.

7. Пишньов Д.І. Процесуальні питання щодо розроблення законодавчих актів зі створення Слідчого комітету / Д.І. Пишньов // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і право-застосовній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квітня 2009 р.). – К.: Атіка, 2009. – С. 320-322.